

Małgorzata Świder

Uniwersytet Opolski

WOKÓŁ PROBLEMU WZNOWIENIA OBRAD IV FORUM POLSKO-NIEMIECKIEGO W LISTOPADZIE 1985 ROKU

Jedną z inicjatyw polsko-zachodnioniemieckich, która przetrwała nie tylko zawirowania i kryzysy w relacjach dwustronnych w okresie PRL, ale także została potwierdzona w Traktacie między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Federalną Niemiec o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy z 17 czerwca 1991 roku, jest Forum polsko-niemieckie. Zostało utworzone 11 czerwca 1976 roku z inicjatywy ówczesnych szefów obu państw: pierwszego sekretarza KC PZPR Edwarda Gierka i kanclerza RFN Helmuta Schmidta, z przekonania o konieczności podjęcia debaty po podpisaniu Układu normalizacyjnego z grudnia 1970 roku i Aktu Końcowego w Helsinkach z 1975 roku. Pierwsze posiedzenie odbyło się w 1977 roku. Organizacyjnie Forum nawiązywało do niemiecko-brytyjskich rozmów w Königswinter i było pierwszą wspólną inicjatywą rozmów kręgów politycznych i społecznych z państwa zachodniego i z państwa bloku wschodniego. Na uwagę zasługiwał fakt, że nie było podobnej płaszczyzny rozmów polsko-niemieckich z NRD¹.

Forum było i jest nadal platformą dyskusji oraz ścierania się poglądów polityków, naukowców, ekonomistów, a także publicystów z obu krajów. Jak powiedział Krzysztof Miszczak – współprzewodniczący Forum polsko-niemieckiego, otwierając w kwietniu 2016 roku jego XVIII posiedzenie, jest ono „wielopoziomową płaszczyzną wymiany poglądów i różnorodnych doświadczeń. Podstawą jego funkcjonowania jest dyskusja na aktualne ważne tematy zarówno dla Polski, jak i dla Niemiec”². Szczególnie w okresie wzmożonych dyskusji, rozbieżności stanowisk czy stagnacji w relacjach PRL-RFN było platformą do wypracowywania konsensusu polsko-niemieckiego. Jako jedna z niewielu ini-

¹ Archiwum Socjaldemokracji Niemieckiej w Bonn (dalej: AdSD), DGB-Archiv, Int. Abt. 24/9411, Das deutsch-polnisches Forum von Dr. Alfred Blumenfeld, 13. April 1983. O relacjach PRL-NRD pisze B. Olschowsky, *Einvernehmen und Konflikt. Das Verhältnis zwischen der DDR und der Volksrepublik Polen in den Jahren 1980-1989*, Osnabrück 2005.

² Wystąpienie Współprzewodniczącego Forum Polsko-Niemieckiego Krzysztofa Miszczaka, http://bpdm.kprm.gov.pl/sites/default/files/wystapienie_wspolprzewodniczacego_forum_polsko-niemieckiego_k.miszczaka_-_otwarcie_forum.pdf [dostęp: 11.03.2017].

cyjatyw politycznych przeszła zachodzące w Polsce zmiany systemowe i stała się płaszczyzną kształtowania nowej jakości w relacjach polsko-niemieckich po 1990 roku.

Niniejszy tekst jest poświęcony procesowi dochodzenia do porozumienia podczas rozmów i konsultacji polsko-niemieckich i wznowienia obrad IV Forum polsko-niemieckiego w listopadzie 1985 roku w Krakowie³. Z uwagi na kryzys, wprowadzenie stanu wojennego i nałożone na Polskę sankcje dyplomatyczne zaplanowane na 1982 rok IV Forum nie mogło się odbyć. Po zakończonej sukcesem wizycie papieża w Polsce, w czerwcu 1983 roku, podjęto oficjalnie rozmowy na temat wznowienia obrad Forum⁴. Niniejszy tekst jest próbą zrekonstruowania procesu dochodzenia do kompromisu przy ustaleniach organizacyjnych IV Forum. Zasadniczymi pytaniami badawczymi są pytania o główne problemy w relacjach PRL-RFN, z którymi musiano poradzić sobie przed rozpoczęciem obrad, przebieg procesu dochodzenia do konsensusu i aktywność poszczególnych aktorów w tym procesie. Tekst został przede wszystkim oparty na materiałach źródłowych proveniencji niemieckiej zdeponowanych w Archiwum Socjaldemokracji Niemieckiej w Bonn (AdsD), Archiwum Federalnym w Koblenji (BAK), materiałach archiwalnych MSZ w Warszawie i Archiwum Akt Nowych w Warszawie, wydanych drukiem materiałów archiwalnych z Archiwum Politycznego MSZ RFN, a także niemieckiej literaturze sekundarnej. Wykorzystane zostały również doniesienia prasowe z tego okresu.

Współpraca polsko-niemiecka obejmowała nie tylko bezpośrednie rozmowy polityków i wizyty dyplomatyczne, ale także aktywność w ramach stałego Forum Polska Rzeczpospolita Ludowa – Republika Federalna Niemiec (dalej: Forum polsko-niemieckie)⁵. W gremium tym uczestniczyły wszystkie partie polityczne, a także przedstawiciele Kościołów, gospodarki, kultury i nauki. W celu lepszego współdziałania utworzono Komitet Koordynujący (Lenkungsausschuss), który liczył po siedem, osiem osób z każdej ze stron. Na jego czele stanęli prof. Karl Kaiser dyrektor Forschungsinstitut der Deutschen Gesellschaft für Auswärtige Politik – DGAP (Instytut Badawczy Niemieckiego Towarzystwa Polityki Zagranicznej) i prof. Marian Dobrosielski – do 1978 roku, następnie Ryszard Wojna z Polskiego Instytutu Spraw Międzynarodowych

³ Od momentu powołania Forum obrady odbyły się trzykrotnie: w czerwcu 1977 r. w Bonn, w 1978 r. w Olsztynie i w maju 1980 r. w Darmstadt.

⁴ Wynikało to z wytycznych przygotowanych w kwietniu 1983 r. w MSZ RFN, w których określano obszary możliwych zmian w relacjach bilateralnych po zakończeniu sukcesem pielgrzymki Papieża do Polski. Jednym z wymienionych wówczas obszarów, oprócz nawiązania kontaktów i konsultacji politycznych, było wznowienie obrad Forum polsko-niemieckiego. Akten zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland (dalej: AAPD) 1983, dok. 107, Aufzeichnung des Ministerialdirektors Pfeffer, 19. April 1983, s. 559-564.

⁵ M. Świder, *Stanowisko Socjaldemokratycznej Partii Niemiec wobec Polski w latach 1980-1989*, Opole 2015.

(dalej: PISM). Kwestie organizacyjne przejęły na siebie te dwa instytuty⁶. W obradach Komitetu Koordynującego ze strony RFN uczestniczyli politycy z różnych partii (również z opozycji), duchowni, przedstawiciele związków zawodowych, kręgów gospodarczych i banków. W skład polskiej grupy weszli członkowie PZPR, SD i PSL, członkowie „Znaku” i Pax, a także przedstawiciele Rady Ekumenicznej (bez Kościoła katolickiego).

Cechą charakterystyczną Forum była możliwość rozszerzenia kręgu zaproszonych gości. Również tematyka rozmów podejmowanych na obradach plenarnych była szeroka. Praktycznie nie pomijano żadnego tematu, chociaż kwestie kulturalne i gospodarcze były najmniej kontrowersyjne. Wyjątkiem było III Forum polsko-niemieckie, obradujące w maju 1980 roku, gdy nie przyjęło do wiadomości sugestii zachodnioniemieckich odnoszących się do negatywnych skutków zadłużenia gospodarki polskiej. Kolejne, IV Forum zostało zaplanowane na 1982 rok. Z uwagi na sytuację wewnętrzną w Polsce zostało odsunięte w czasie.

Pierwszym oficjalnym krokiem strony polskiej mającym na celu wznowienie obrad Forum polsko-niemieckiego był list Wojny do prof. Kaisera z 24 maja 1983 roku. Poinformowano w nim o składzie polskiego Komitetu Koordynującego, ale przede wszystkim wyrażono gotowość do rozmów i wznowienia obrad Forum, a także przyjazdu członków polskiego Komitetu do Bonn⁷. W liście podkreślono również, że strona polska była otwarta na kontakty ze wszystkimi siłami politycznymi i społecznymi w RFN. Było to istotne, po wyborach bowiem do Bundestagu w marcu 1983 roku, większość parlamentarną uzyskała koalicja CDU/CSU-FDP. Oznaczało to, że zmienili się główni partnerzy rozmów w Bonn. Również dla rządu Helmuta Kohla i polityków związanych z chadecją istotne było nawiązanie kontaktów z Polską. Latem 1983 roku podczas wizyty w Polsce Philippa von Bismarcka (posła do Parlamentu Europejskiego z CDU) planowano oficjalne nawiązanie kontaktu z polskimi członkami Komitetu Koordynującego. Przy czym już wtedy istniały ograniczone nieoficjalne kontakty między członkami polskiego i niemieckiego Komitetu, pozwalające na przezwycięzenie „okresu lodowego” i stagnacji. W tym kontekście na uwagę zasługiwało spotkanie Ryszarda Wojny z prof. Schultzem, 12 lutego 1982 roku, w trakcie którego mówiono o sytuacji w Polsce i warunkach, jakie muszą zostać spełnione, aby Forum mogło wznowić obrady⁸. Aż do końca października 1983 roku, czyli oficjalnej wizyty delega-

⁶ Należy podkreślić, że w tym czasie DGAP utrzymywał podobne kontakty z wieloma instytutami badawczymi w bloku wschodnim, ponadto za najważniejsze uważano kontakty z Instytutem Ekonomii i Stosunków Międzynarodowych Akademii Nauk ZSRR i Polskim Instytutem Spraw Międzynarodowych. Kontakty z innymi wschodnimi Instytutami ograniczały się w zasadzie do wymiany literatury i wymiany naukowców. Jedynie z Czechosłowacją nie było takich kontaktów od 1969 r. Również z NRD utrzymywano rozbudowane relacje naukowe. Bundesarchiv Koblenz (dalej: BAK), B 492/533, Deutsch-polnisches Forum 1982.

⁷ BAK B 492/553, Arbeitsübersetzung, Herrn Prof. K. Kaiser, Warschau 24. Mai 1983.

⁸ BAK, B 492/553, Betr: Gespräch mit Ryszard Wojna in Bonn über den weiteren Gang des deutsch-polnischen Forum.

cji polskiej w Bonn pod kierunkiem Kazimierza Barcikowskiego, nie było oficjalnych rozmów na temat wznowienia Forum⁹. Dopiero w trakcie rozmów Barcikowskiego ustalono, że obie strony były zainteresowane wznowieniem obrad Forum i znalezieniem rozwiązania dla dokonanych w czerwcu 1981 roku ustaleń w sprawie włączenia do Komitetu nowych środowisk¹⁰. W 1981 roku strona niemiecka proponowała włączenie do Komitetu Koordynującego po jednym przedstawicielu Kościoła katolickiego i Kościoła protestanckiego z RFN. W efekcie, od 1981 roku w obradach Komitetu uczestniczyli prałat Heinz-Georg Binder z Kościoła ewangelickiego i prałat Paul Bocklet z Kościoła katolickiego¹¹. Ze strony polskiej do Komitetu miał być zaproszony przedstawiciel Solidarności (pod uwagę brano prof. Bronisława Geremka lub prof. Krzysztofa Śliwińskiego¹²) i przedstawiciel Kościoła katolickiego¹³.

Dla strony polskiej problematyczne było po wprowadzeniu stanu wojennego i w zmienionej sytuacji Solidarności dołączenie przedstawiciela związków zawodowych. Konsensus znaleziono podczas rozmów niemieckich członków Komitetu Koordynującego z delegacją Barcikowskiego w 1983 roku. Na ten temat rozmawiano z polskim współprzewodniczącym Komitetu i członkiem delegacji, Ryszardem Wojną. Ustalono, że w celu wyłonienia reprezentanta ruchu związkowego do Polski pojedzie Kris Kristoffersen z DGB¹⁴ i nawiąże kontakty ze związkowcami. Gwarantowano mu wolny dobór rozmówców.

Znacznie mniej problematyczne dla rządu PRL było planowane włączenie do Forum przedstawiciela Kościoła katolickiego. Wojna zaproponował w Bonn, że skontaktuje się

⁹ AdsD, Wischnewski 431, Aufzeichnung über die Begegnung des SPD-Vorsitzenden Brandt mit der polnischen Delegation unter Führung des PVAP-Fraktionsvors. Barcikowski, Bonn, den 25. Oktober 1983.

¹⁰ Kwestia nowych środowisk dotyczyła prawdopodobnie również rozszerzenia koncepcji Forum. W trakcie wizyty prof. Eberharda Schulza w Warszawie, w lipcu 1981 r., strona polska prawdopodobnie wstępnie zgodziła się na włączenia do niego Francji. Mówił o tym minister spraw zagranicznych PRL Czyrek. Najprawdopodobniej celem tego kroku miało być zażegnanie potencjalnym zastrzeżeniom ZSRR wobec bliskiej zachodniemiecko-polskiej współpracy, a także stworzenie lepszej podstawy do przygotowania współpracy Parlamentu Europejskiego z PRL. AdsD, DGB-Archiv, Int. Abt. 24/9411, Prof. Eberhard Schulz, Bericht über eine Reise nach Polen vom 27. bis 29. Juli 1981 zur Vorbereitung des nächsten deutsch-polnischen Forum, 31. Juli 1981, vertraulich.

¹¹ Archiwum Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (dalej: AMSZ), dep. IV, 7/86, w-3, Szyfrogram z Kolonii nr 3258/II/3143, Warszawa 10 czerwca 1982, tajne.

¹² Na uwagę zasługuje fakt, że Kristoffersen został poproszony w trakcie obrad niemieckich członków Komitetu Koordynującego Forum o nawiązanie kontaktu z Solidarnością i zachęcenie ich do zainteresowania się udziałem w pracach Forum. AdsD, DGB-Archiv, Int. Abt. 24/9411, Vermerk, Betr.: Sitzung der deutschen Mitglieder des Lenkungsausschusses am 26. November 1981.

¹³ AdsD, DGB-Archiv, Int. Abt. 24/9411, Zusammenfassender Vermerk über den Stand der Vorbereitungen des deutsch-polnischen Forums 1984, 21. November 1984.

¹⁴ Kris Kristoffersen kierujący Wydziałem Zagranicznym DGB praktycznie od początku pracował w Komitecie jako stały zastępca reprezentantów DGB w Forum, najpierw jako zastępca Vettera, a od 1983 r. zastępca nowego przedstawiciela DGB w Komitecie Forum – Aloisa Pfeffera. AdsD, DGB Archiv, Int. Abt. 24/9411 Herrn Prof. Dr. Karl Kaiser, Deutsche Gesellschaft für Auswärtige Politik, Lenkungsausschuss des Forums Bundesrepublik Deutschland – VR Polen, 7. Dezember 1983.

z biskupem Bronisławem Dąbrowskim i poprosi o wskazanie reprezentanta Episkopatu. Również rozmowy prowadzone wówczas przez delegację polską z chadeckimi członkami Komitetu Koordynującego, Philippem Jenningerem i Wernerem Marxem, były zakończone pozytywnie, co pozwalało z nadzieją spoglądać na zaplanowane na początek 1984 roku spotkanie całego Komitetu, które miałyby odbyć się w Bonn¹⁵.

Kolejny raz o składzie Forum i przyszłych obradach Komitetu Koordynującego i Forum polsko-niemieckiego rozmawiano w styczniu 1984 roku w Warszawie, w trakcie pobytu delegacji SPD. Z inicjatywy Hansa-Jürgena Wischnewskiego, przewodniczącego pierwszej grupy roboczej do spraw zagranicznych i polityki rozwoju frakcji SPD w Bundestagu¹⁶, poruszono przy rozmowach SPD-PZPR, między innymi z Kazimierzem Barcikowskim, kwestię udziału w Forum przedstawicieli Kościoła katolickiego¹⁷. Również na spotkaniu z komisją zagraniczną Sejmu omawiano kwestię Forum polsko-niemieckiego¹⁸. Poświęcenie tak wiele miejsca Forum podczas tych rozmów było spowodowane impasem w kontaktach bilateralnych. Wojna oskarżał koalicję CDU/CSU-FDP o stworzenie atmosfery, która była nie do zaakceptowania przez stronę polską. Chodziło o interpretację Układu z 1970 roku i delegowanie do udziału w Forum Herberta Hupki i Herberta Czai – chadeków ze Związku Wypędzonych. Wischnewski wykazał wprawdzie zrozumienie dla postawy Wojny, jednakże zaapelował o niezależnianie idei Forum od dwóch osób. Było ono zbyt cenną zdobyczą dla dialogu polsko-niemieckiego, aby z niego rezygnować. Równie jednoznacznie na ten temat wypowiedział się Czyrek na spotkaniu w wąskim gronie, 5 lutego 1984 roku¹⁹. Mimo że stronie polskiej bardzo zależało na wznowieniu Forum, czego dowodem była zgoda na udział w nim Kościoła, partycypacja tych dwóch polityków w jego obradach była dla strony polskiej nie do zaakceptowania.

Propozycja włączenia przedstawiciela Kościoła do prac Forum spotkała się ze wstępną akceptacją Episkopatu, który uzależnił udział w nim od tematyki obrad. Strona kościelna, reprezentowana przez biskupa Bronisława Dąbrowskiego i księdza Alojzego Orszulika, wychodziła z założenia, że reprezentant Episkopatu nie powinien jednak należeć do Komitetu Koordynującego Forum. Problemem był sposób wyła-

¹⁵ AdsD, DGB-Archiv, Int. Abt. 24/9411, Zusammenfassender Vermerk über den Stand der Vorbereitungen des deutsch-polnischen Forums 1984, 21. November 1984.

¹⁶ AdsD, PV SPD 805, Arbeitskreis I, Eugen Selbmann an Herrn Hans-Eberhard Dingels, SPD-Parteivorstand, Bonn, den 29. März 1984. Aufzeichnung.

¹⁷ AdsD, PV SPD 805, Aufzeichnung des Gespräches mit Herrn Kazimierz Barcikowski, Mitglied des Politbüros und Sekretär des ZK der PVAP am 31. Januar 1984, 15.00 Uhr im ZK der PVAP.

¹⁸ W tym spotkaniu brał udział, oprócz Piotra Stefańskiego z SD, Zdzisława Czeszejko-Sochackiego z PZPR i Witolda Lipskiego ZSL, polski współprzewodniczący Forum, Ryszard Wojna.

¹⁹ Oprócz Wischnewskiego i Czyrka, uczestnikami spotkania byli Walter Polkehn, Eugen Selbmann i kierownik Wydziału Zagranicznego KC PZPR. AdsD, PV 805, Aufzeichnung des Gespräches mit Herrn Józef Czyrek, Sekretär des ZK der PVAP am 5. Februar 1984, 10.30 Uhr, im ZK PVAP, Bonn den 29. Februar 1984, Eugen Selbmann.

niania składu Komitetu. Udział w nim wynikał z klucza politycznego i obligował do zajmowania stanowiska politycznego²⁰. Takie stanowisko przekazał Wojna do Bonn, na początku lutego 1984 roku²¹. Pod koniec lutego ustalono, że w Forum weźmie udział prof. Krzysztof Skubiszewski, członek Rady Prymasowskiej, reprezentujący oficjalnie stronę kościelną²².

O tym, że stronie polskiej zależało na wznowieniu obrad Forum świadczyły prowadzone rozmowy Bogumiła Sujki (wicedyrektora Wydziału Zagranicznego KC PZPR) z Hansem-Eberhartem Dingelsem (sekretarzem międzynarodowym w Zarządzie Głównym SPD) w lutym 1984 roku²³ i otwarta atmosfera dyskusji Komitetu Koordynującego²⁴, którego uczestnikami byli: Wojna, Sujka, Witold Lipski z PSL, Piotr Stefański z SD, Jerzy Sułek z Ambasady PRL w Kolonii, Ryszard Karski – były minister handlu zagranicznego i prezes Polskiej Izby Handlu Zagranicznego, prof. Mieczysław Tomala – dyrektor PISM. Stronę niemiecką reprezentowali: Philipp von Bismarck z Parlamentu Europejskiego, Gerhard Jahn – SPD, Erwin Kristoffersen – DGB, Friedrich Wendig, prof. Eberhard Schulz i prof. Karl Kaiserz z DGAP²⁵. Zgodnie z relacją Kristoffersena, rozmawiano przede wszystkim o planowanym IV Forum, odnosząc się do sytuacji politycznej i gospodarczej w Polsce i RFN. Już na wstępie ustalono, że największym problemem na drodze realizacji ustaleń obrad Forum były wypowiedzi niektórych polityków chadeckich – członków rządu RFN i członków Parlamentu Europejskiego na temat granic i mniejszości narodowych w Polsce. Mimo dyferencji w sprawie interpretacji Układu z 1970 roku czy też granicy z 1937 roku starano się o konsensus. Mogło to być odpowiedzią polskich członków Komitetu na sytuację wewnętrzną w PRL i PZPR. W lutym 1984 roku niemieccy członkowie Komitetu Koordynującego zauważyli, że w PZPR istniała silna grupa, której zależało na fiasku Forum PRL-RFN²⁶. Pretekstem do wysunięcia postulatów „odwrócenia się” od Zachodu, izolacji i skierowania całej uwagi politycznej jedynie na blok wschodni było zachowanie Zachodu po 13 grudnia 1981 roku. Natomiast grupie postępowej, w tym czołowym członkom rządu, bardzo zależało na jego odbyciu, zwłaszcza że

²⁰ AdsD, DGB-Archiv, Int. Abt. 24/9411, Ryszard Wojna, Prof. Karl Kaiser, Vorsitzender der deutschen Gruppe des VRP-BRD-Forums Bonn. Warschau, den 6. Februar 1984.

²¹ AMSZ, dep. IV, 39/87, w-10, Departament IV, Towarzysz Minister E. Kucza, Notatka w sprawie stałego Forum PRL-RFN, Warszawa 16 lutego 1984.

²² AdsD, DGB-Archiv, Int. Abt. 24/9411, Sitzung des Lenkungsausschusses Forum Polen-Bundesrepublik Deutschland am Dienstag, dem 28. Februar 1984, Bonn, den 2. März 1984, Bonn, den 2. März 1984.

²³ AdsD, Ehmke 454, Internationaler Sekretär, Aufzeichnung, Betr.: Mein Gespräch mit dem stellvertretenden Leiter der Abteilung für Auslandsbeziehungen der VPAP, Bogumil Sujka, am 29. Februar 1984 in Bonn, 7. März 1984.

²⁴ AdsD, DGB-Archiv, Int. Abt. 24/9411, Betr.: Sitzung des gemeinsamen Lenkungsausschusses des Forum Polen-Bundesrepublik Deutschland am 27. Februar 1984.

²⁵ AdsD, DGB-Archiv, Int. Abt. 24/9411, Sitzung des Lenkungsausschusses Forum Polen-Bundesrepublik Deutschland am Dienstag, dem 28. Februar 1984.

²⁶ AdsD, DGB-Archiv, Int. Abt. 24/9411, Betr.: Sitzung des gemeinsamen Lenkungsausschusses...

miano do RFN prośby dotyczące współpracy gospodarczej, a Forum było doskonałym miejscem na ich przekazanie. Chciano między innymi, jak wyliczał Ryszard Karski, pomocy w przezwyciężeniu problemu zadłużenia finansowego i w przyjęciu do Międzynarodowego Funduszu Walutowego i Banku Światowego, w zwiększeniu polskiego eksportu, ułatwień w dostępie do rynków zagranicznych, zatrudniania polskich specjalistów i pomocy w tworzeniu przedsiębiorstw joint-venture w Polsce.

W trakcie dyskusji ustalono, że IV Forum polsko-niemieckie powinno zebrać się w dniach 27-30 września 1984 roku w Krakowie i być poświęcone czterem zasadniczym tematom: stosunkom polsko-niemieckim, ocenie sytuacji w Europie i na świecie, rozwojowi sytuacji wewnętrznej w obu krajach i dalszemu rozwojowi wzajemnych relacji w obszarze ekonomicznym, politycznym, społecznym i kulturalnym. Dla Warszawy najważniejsza była sfera gospodarcza, o czym świadczył fakt, że spośród trzydziestu pięciu uczestników zaplanowanego Forum, dziesięciu z nich należało do tych kręgów. Strona polska sugerowała podobny skład delegacji niemieckiej.

Mimo wielu oczekiwań, jakie towarzyszyły obradom Komitetu Koordynującego Forum, szczególnie w kontekście problemów ekonomicznych PRL, były tematy, które nie przestawały być aktualne i ważne dla strony polskiej. Był to sygnalizowany już wcześniej problem niektórych uczestników Forum i ich stosunku do linii Odry i Nysy Łużyckiej. Wiele zastrzeżeń budzili Hupka i Hans Graf Huyn. W Warszawie żądano gwarancji, że Hupka nie zostanie delegowany do Forum. Innym punktem, który wzbudził kontrowersje i zastrzeżenia, tym razem u niemieckich członków Komitetu, był udział reprezentanta polskich związków zawodowych. Kristoffersen, uważając, że Ogólnopolskie Porozumienie Związków Zawodowych (dalej: OPZZ) nie było pełnoprawnym reprezentantem robotników w Polsce, zagroził, że jeżeli w Forum nie wezmą udziału jego wcześniejsi partnerzy, tzn. współpracownicy lub też eksperci Solidarności, to uczestnictwo niemieckich związków zawodowych stanie pod znakiem zapytania. Taka postawa DGB dotknęła stronę polską, chociaż nie była dla niej zaskoczeniem. Spodziewając się takiego warunku, Wojna, w prywatnej rozmowie z Kristoffersenem, nie tylko zgodził się na udział w obradach przedstawiciela Solidarności, ale miał nawet przygotowaną listę nazwisk, które można było zaakceptować. Oczywiście partia musiała na to wyrazić zgodę²⁷. Poza tym znalazła się sugestia strony niemieckiej, aby uzależnić udział DGB w obradach od wyniku konsultacji z Biurem Solidarności w Brukseli i wyniku podróży i rozmów przeprowadzonych przez Kristoffersena w Polsce²⁸. Oznaczało to, że musiał być zniesiony jego status *persona non grata*, który uzyskał po wystąpieniach w hali „Oliwi”, we wrześniu 1981 roku²⁹.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ Kristoffersen w swoim wystąpieniu przypomniał wizytę Bujaka w RFN, zapewniając, że nie chodziło wówczas o studio radiowe dla Solidarności, ale w pierwszej kolejności o seminaria i szkolenia dla członków związku zawodowego. Było to dowodem, wg. Kristoffersena, na nową jakość związkowych relacji polsko-niemieckich. AdsD, DGB-Archiv, Int. Abt. 24/9411, Sitzung des Lenkungsausschusses

Rządowi PRL bardzo zależało na przywróceniu obrad Forum polsko-niemieckiego, o czym mówiono z Ehmke, podczas jego wizyty w Warszawie, 7-9 maja 1984 roku. Mimo istniejących zastrzeżeń (np. problemu mniejszości niemieckiej), sprawa kontynuacji obrad zdawała się na najlepszej drodze. W obradach miał wziąć udział przedstawiciel Kościoła katolickiego z Polski, a także przedstawiciele DGB (było to efektem pośrednictwa SPD). Nawet politycy, reprezentujący CDU, na przykład Graf von Huyn, zostali zaakceptowani przez stronę polską³⁰. Niespodziewanie, w połowie czerwca 1984 roku do Bonn dotarł za pośrednictwem Ambasady PRL w Kolonii list Wojny, w którym poinformowano o zawieszeniu przygotowań do krakowskiego Forum³¹. Jako przyczynę podano niektóre wypowiedzi członków chadecji, w tym przede wszystkim posłużono się wypowiedziami polityków chadeckich. Chodziło między innymi o nowego sekretarza stanu w MSZ Aloisa Mertesa, wcześniej był przewodniczącym grupy roboczej ds. polityki zagranicznej frakcji parlamentarnej CDU/CSU. Już na przełomie 1983/1984 strona polska nosiła się najprawdopodobniej z zamiarem przesunięcia spotkania Forum z uwagi na wypowiedzi Mertesa. O nieczynienie tego kroku prosił minister Hans-Dietrich Genscher Olechowskiego w trakcie spotkania w Sztokholmie 20 stycznia 1984 roku. Zasadniczo Genscher nie podjął polemiki z polską krytyką wystąpienia Mertesa, a jedynie próbował łagodzić jego wypowiedzi i zapewniał o woli rządu RFN pełnego respektowania układu z Polską³². Natomiast w czerwcu 1984 roku ambasador RFN w Warszawie von Brühl w rozmowie z Mirosławem Wojtkowskim podkreślił tendencyjnie nieprawidłowo interpretowaną wypowiedz Mertesa, „który stwierdził, iż 1100 tys. osób zamieszkujących w Polsce ma konstytucyjne prawo do obywatelstwa niemieckiego, a nie, że taka ilość Niemców zamieszkuje w Polsce”³³. Innym problemem dla strony polskiej były wypowiedzi posła Friedricha Zimmermanna, przewodniczącego grupy posłów z CSU w Bundestagu, i federalnego ministra do spraw ogólnoniemieckich – Heinricha Windelena, dotyczące „granicy zachodniej i tzw. praw mniejszości”³⁴. Przede wszystkim chodziło jednak o posłów Hansa Kleina (CSU) i Volkera Rühego (CDU) i ich wypowiedzi w Warszawie na spotkaniu w Sejmie z Wojną w sprawie podstaw dialogu polsko-niemieckiego³⁵. Ich zdaniem, był to nie tylko Układ z 1970 roku,

Forum Polen-Bundesrepublik Deutschland am Dienstag, dem 28. Februar 1984, Bonn, den 2. März 1984, Bonn, den 2. März 1984.

³⁰ AdsD, Ehmke 796, Horst Ehmke, Reisebericht. [Reise nach Polen vom 7. bis 9. Mai 1984].

³¹ AdsD, DGB-Archiv, Int. Abt. 24/9411, Ryszard Wojna, Vorsitzender des Außenpolitischen Ausschusses des Sejm an Deutsche Gruppe des Lenkungsausschusses Forum VRP – BRD, zu Hd. des Co-Vorsitzenden Herrn Professor Karl Kaiser Bonn, Warszawa, den 20. Juni 1984.

³² AMSZ, dep. IV, 38/87, w-4, Szyfrogram Nr 1102/I/357, z Kolonii, dn. 20 stycznia 1984, tajne.

³³ AMSZ, Dep. IV 39/87, w-10, Zapis rozmowy Tow. M. Wojtkowskiego z von Brühlem w dniu 7 czerwca 1984.

³⁴ AdsD, Polkehn 204, Rudi Schmitt, Reise der Arbeitsgruppe Polen vom 11. bis 15. Juni 1984 nach Posen und Warschau, Bonn 25. Juni 1984.

³⁵ *Warschau zeigt CDU-Abgeordneten kalte Schulter. Gesprächstermine abgesagt*, „Neue Ruhr Zeitung“, 30.05.1984; dpa, Renate Marsch, *Enttäuschung in Warschau über die Haltung der*

ale także rezolucja Bundestagu z 1972 roku, wyrok Sądu Najwyższego w Karlsruhe i Ustawa Zasadnicza RFN. Stronę polską zbulwersowało zachowanie obu posłów i ich oczekiwania, że wyrok sądu państwa trzeciego będzie wiążący dla władz polskich. Oburzenie i rozczarowanie w Warszawie było tym większe, że był to pierwszy oficjalny kontakt Frakcji CDU/CSU z przedstawicielami władz PRL³⁶. Sprawę komplikował fakt, że Klein, będący rzecznikiem prasowym Frakcji CDU/CSU w zakresie polityki zagranicznej, miał być przedstawicielem chadecji na Forum polsko-niemieckim. Również bulwersujące dla strony polskiej były zapowiedzi Philippa von Bismarcka wniesienia „Memorandum młodzieży śląskiej” na obrady Forum. Zarzucając mu reprezentowanie stanowiska *Landsmanschaften der Schlesier* i chęć umiędzynarodowienia tzw. problemu mniejszości niemieckiej w Polsce „łącznie z rzekomą koniecznością wzięcia jej w opiekę przez rząd RFN”, przypominano kulisy zajęcia przez III Rzeszę Czechosłowacji i przyczyny wybuchu II wojny światowej. Analizując najnowsze wypowiedzi polityków RFN, podjęto decyzję o zawieszeniu prac nad realizacją zaplanowanego na wrzesień w Krakowie Forum polsko-niemieckiego. Równocześnie zaproponowano, aby następne spotkanie Komitetu Koordynującego zaplanować na koniec 1984 roku³⁷.

Oficjalnym powodem zawieszenia prac były „niejasności w stanowisku obecnego rządu RFN w sprawie stosunków polsko-niemieckich”³⁸. Działania podjęte przez Warszawę były dla strony niemieckiej najprawdopodobniej stosunkowo dużym zaskoczeniem. Już w piśmie prof. Kaisera do niemieckich członków Komitetu Koordynującego, informującego o decyzji przełożenia Forum, znalazła się sugestia, aby kwestii tej nie dramatyzować nadmiernie i przedstawić ją jako wspólną decyzję. Krytyka wystąpień polityków RFN pogłębiła się jeszcze we wrześniu 1984 roku po

Christdemokraten, 1.06.1984; Claus Arndt, *Wie man deutsche Interessen nicht wahren kann. Zum Besuch des CDU-Politikers Volker Rühle in Warschau und seine Rechtspositionen*, Sozialdemokratischer Pressedienst, 39 Jg./109/7.06.1984.

³⁶ O chęci nawiązania relacji dwustronnych na poziomie frakcji CDU/CSU pisano już wcześniej. Jak wynikało z doniesień ambasady PRL w Kolonii zasygnalizowano stronie polskiej, w trakcie rozmowy z rzecznikiem prasowym frakcji Maiwojem i ekspertem frakcji ds. polityki wschodniej Dobieyem, zainteresowanie „nadrobieniem zaległości” w stosunku do SPD czy też FDP w kontaktach z Polską. AMSZ, dep. IV, 38/87, w-4, Szyfrogram Nr 719/I/229, z Kolonii, dn. 13 stycznia 1984, tajne. W trakcie rozmów Genschera z Olszowskim w Sztokholmie, 20 stycznia 1984 r. MSZ RFN poprosił o przyjęcie posłów Kleina i Rühego w Polsce. AMSZ, dep. IV, 38/87, w-4, Szyfrogram Nr 1102/I/357, z Kolonii, dn. 20 stycznia 1984, tajne. Po rozmowach Genscher-Olechowski odbytych w Sztokholmie kwestia oficjalnej podróży przedstawicieli frakcji CDU/CSU do Polski nabrała konkretnych kształtów i była wpisana w proces odbudowy relacji na szczeblu MSZ, AMSZ, dep. IV, 38/87, w-4, Szyfrogram Nr 1358/I/427, z Kolonii, dn. 26 stycznia 1984, tajne.

³⁷ AdsD, DGB-Archiv, Int. Abt. 24/9411, Ryszard Wojna, Vorsitzender des Außenpolitischen Ausschusses des Sejm an Deutsche Gruppe des Lenkungsausschusses Forum VRP – BRD, zu Hd. Des Co-Vorsitzenden Herrn Professor Karl Kaiser Bonn, Warszawa, den 20. Juni 1984.

³⁸ AdsD, Selbmann 151, Gerhard Jahn (Marburg) an den Vorsitzenden der SPD Bundesfraktion Dr. Hans-Jochen Vogel, Bonn 6. Juli 1984.

przemówieniu Helmuta Kohla (2 września 1984 r.) do wypędzonych. O gwałtownej reakcji polskiej pisano nawet w prasie Związku Wypędzonych³⁹.

Przesunięcie obrad Forum nie odbyło się bez uprzedzenia. O problemach i możliwości przesunięcia obrad Forum strona polska ostrzegała SPD już wcześniej. Podczas wizyty grupy posłów SPD, w czerwcu 1984 r. mówiono o możliwości zawieszenia przygotowań do Forum z powodu stanowiska CDU/CSU wobec kwestii granic i zapowiedzi von Bismarck przedstawienia na Forum „Memorandum młodzieży śląskiej”⁴⁰.

Kwestia obrad Forum nie dotyczyła jedynie RFN i PRL, lecz wpisywała się w szerszą politykę zarówno Niemiec Zachodnich, jak i Polski. W drugiej połowie 1984 roku zanotowano wzmożone zainteresowanie podjęciem dialogu i poprawą relacji Republiki Federalnej z państwami socjalistycznymi, przede wszystkim ze Związkiem Radzieckim⁴¹. Sprzyjało to akceptacji kontaktów polsko-niemieckich przez Moskwę. Władimir Siemionow, ambasador ZSRR w RFN, na początku października 1984 roku, wyraził pełne zrozumienie dla postulatu wznowienia przez Polskę oficjalnego dialogu PRL-RFN. Wskazał na szczególną pozycję i potrzeby Polski, wynikające z jednej strony z chęci jej izolowania na arenie międzynarodowej, z drugiej zaś, z uwagi na nagromadzenie się nieuregulowanych problemów dwustronnych. Nie bez znaczenia dla Moskwy był fakt, że nikt nie mógł posądzić Polaków, w odróżnieniu od innych, o polsko-niemiecki nacjonalizm (sic!)⁴². Niewykluczone, że Siemionowi chodziło o zacieśniające się relacje niemiecko-niemieckie, które były z niepokojem obserwowane zarówno w Moskwie, jak i w Warszawie.

Istotnym elementem niwelującym napięcia i w efekcie prowadzącym do IV Forum polsko-niemieckiego były nie tylko październikowe wizyty prof. Kaisera w Warszawie i Wojny w Bonn, ale przede wszystkim posiedzenie rozszerzonego Komitetu Koordynującego Forum 10 grudnia 1984 roku w należącej do rodziny Krupp willi Hügel w Essen. Spotkanie, którego głównym tematem miała być odpowiedź na pytanie: jakie są główne trudności w procesie zrozumienia i normalizacji między dwoma państwami, zostało zaakceptowane zarówno przez Józefa Czyrka, Stefana Olszowskiego, jak i Wojciecha Jaruzelskiego⁴³. Samo posiedzenie, jak oceniała strona polska, doszło do skutku dzięki osobystemu zaangażowaniu Bertholda Beitza⁴⁴ – członka Komitetu

³⁹ *Dialog nur nach Anerkennung des Status quo. Olszowski: „Großdeutsche Tendenzen nicht auf leichte Schulter nehmen”, „Das Ostpreußen Blatt”, 20.10.1984.*

⁴⁰ AdsD, Polkehrn 204, Rudi Schmitt, Reise der Arbeitsgruppe Polen vom 11. Bis 15. Juni 1984 nach Posen und Warschau, Bonn 25 Juni 1984.

⁴¹ AMSZ, dep. IV, 38/87, w-4, Szyfrogram Nr 3540/IV/5847 z Kolonii, dn. 29. listopada 1984, tajne.

⁴² AMSZ, dep. IV, 38/87, w-4, Szyfrogram Nr 157/IV/4695 z Kolonii, dn. 3 października 1984, tajne.

⁴³ AdsD, DGB Archiv, Int. Abt. 24/9411, Prof. Karl Kaiser, Herrn Alois Pfeffer, Mitglied des Geschäfts. Vorstandes des DGB, 24. Oktober 1984.

⁴⁴ O Beitzu i jego powiązaniach z Polską piszą m.in.: J. Käppne, *Berthold Beitz. Eine Biographie*, Berlin 2010; D.M. Friz, *Alfried Krupp und Berthold Beitz: der Erbe und sein Statthalter*, Zürich-Wiesbaden 1988.

reprezentującego kręgi przemysłowe⁴⁵. Już we wrześniu 1984 r. zaproponował, aby rozszerzyć skład Komitetu koordynującego, tak aby zaproponowane tematy rozmów istotnie zostały omówione. Był on również pomysłodawcą podróży prof. Kaisera do Warszawy (istotnie odbyła się we wrześniu 1984 r.) i zaproszenia członków Komitetu Koordynującego do Essen⁴⁶. Beitz był przewodniczącym rady nadzorczej koncernu Kruppa (Friedrich Krupp AG Hoesch-Krupp) i jeden z ośmiu członków Zarządu Komitetu Wschodniego Gospodarki Niemieckiej (Ost-Ausschuss der Deutschen Wirtschaft) reprezentujący interesy niemieckiego przemysłu w Europie Wschodniej⁴⁷. O nim miał powiedzieć Otto Wolff von Amerongen, stojący w latach 1955-2000 na czele Komitetu, że Beitz był dla Moskwy pokazowym Niemcem (*Vorzeigedeutsche*)⁴⁸. Karsten Rudolph mówił o nim, że był dyplomatą gospodarczym. Członkowie Komitetu wielokrotnie włączali się w działania rządu RFN, a w przypadku relacji z państwami bloku wschodniego przy realizacji *Ostpolitik* odgrywali wielokrotnie rolę „ocieplaczy atmosfery”, co często wykorzystywali kanclerze Willy Brandt i Helmut Schmidt, chociaż Komitet nie działał na rzecz relacji gospodarczych z NRD. Wieloletnie znajomości członków Komitetu z przywódcami komunistycznymi i kontakty gospodarcze przecierały szlaki polityczne i znacząco ułatwiały wdrożenie polityki wschodniej, stając się jej ważnym elementem⁴⁹. Komitet funkcjonował w regionach, w których rząd federalny z powodów politycznych nie mógł działać, na przykład wskutek obowiązywania doktryny Hallsteina⁵⁰.

Spotkanie w Essen (9-11 grudnia 1984 r.) było wynikiem wcześniejszego kompromisu i miało służyć określeniu najważniejszych trudności w procesie zrozumienia i normalizacji między oboma narodami. Sprzyjać temu miał udział dwóch doradców: majora Wiesława Górnickiego⁵¹ – doradcy gen. Jaruzelskiego i Horsta Teltschika – dy-

⁴⁵ AMSZ, dep. IV, 39/87, w-10, Notatka z posiedzenia tzw. Mini-Forum [b. d.].

⁴⁶ BAK, B492/550, Betr: Gespräch mit Herrn Beitz über den weiteren Gang der Vorbereitung des deutsch-polnischen Forum, 7. September 1984.

⁴⁷ Inne organizacje i związki lobbujące na rzecz gospodarki RFN to: Federalny Związek Przemysłu Niemieckiego, Niemiecka Izba Przemysłowo-Handlowa, Federalny Związek Niemieckiego Handlu Wielkiego i Zagranicznego, Stowarzyszenie Niemieckich Związków Eksporterów, Związek Niemieckich Pracodawców, Federalny Związek Banków Niemieckich. E. Cziomer, *Polityka zagraniczna Niemiec. Kontynuacja i zmiana po zjednoczeniu ze szczególnym uwzględnieniem polityki europejskiej i transatlantyckiej*, Warszawa 2005, s. 78.

⁴⁸ To określenie wynikało z życiorysu Bertholda Beitz i jego działalności po II wojnie światowej. Beitz, który był w czasie wojny na Wschodzie, stał się orędownikiem nawiązania dobrych relacji z ZSRR i Polską.

⁴⁹ K. Rudolph, *Wirtschaftsdiplomatie im Kalten Krieg. Die Ostpolitik der westdeutschen Industrie*, Frankfurt am Main-New York 2004, s. 307.

⁵⁰ S. Łodziński, *Parlamentarny korporacjonizm – grupy interesu w niemieckim systemie politycznym*, Kancelaria Sejmu, Biuro Studiów i Ekspertyz, Informacja nr 216, czerwiec 1994, s. 3.

⁵¹ Wiesław Górnicki, ur. 6.02.1931 r. w Warszawie, zm. 7.10.1996 r. w Warszawie, reportażysta, felietonista, dziennikarz i działacz polityczny. W noc wybuchu stanu wojennego wcielony do wojska, od 1986 r. w stopniu podpułkownika. Bliski współpracownik i autor wielu przemówień gen. Jaruzelskiego. Od 1985 r. do 1 sierpnia 1989 r. dyrektor Samodzielnego Zespołu Studiów przy Przewodniczącym Rady Państwa oraz Przewodniczącym Komitetu Obrony Kraju.

rektora ministerialnego w urzędzie kanclerskim, doradcy i najbliższego współpracownika kanclerza Kohla, który już w październiku 1984 roku zgłosił gotowość do udziału w spotkaniu⁵². Sytuacja do rozmów nie była korzystna, strona polska chciała bowiem odczekać do zakończenia wizyty ministra Genschera w Polsce (robocza wizyta odbyła się dopiero 6 marca 1985 r.), zanim zdecyduje się na dalsze kroki w stosunku do Forum. Ponadto planowana wizyta w RFN Honeckera miała wywołać u strony polskiej pewną nerwowość⁵³. Latem 1984 roku, „niebezpiecznym zjawiskiem” budzącym w Warszawie zaniepokojenie określono współpracę RFN i NRD⁵⁴.

Formuła spotkania w willi Hügel, w którym wzięło udział dwunastu uczestników z RFN i jedenaście osób z Polski, była pomysłem Beitza i SPD⁵⁵. Wojna określił to spotkanie jako „męską rozmowę” na temat „istoty trudności w stosunkach PRL-RFN” i swoiste seminarium dla Rühego, „którego pozycja w CDU szybko rosła”, aby miał możliwość „doksztalcenia się w stosunkach z Polską”. Wśród poruszanej tematyki można było wyodrębnić pięć głównych zagadnień: sprawę granicy zachodniej, otwartość problemu niemieckiego, sprawa mniejszości niemieckiej w Polsce, polityka wschodnia kanclerza Kohla⁵⁶ i problemy w procesie normalizacji wzajemnych stosunków⁵⁷. Zauważalnym elementem spotkania było unikanie przez delegację niemiecką, zwłaszcza chadeków, napięć i ostrych polemik. Strona polska zauważyła nawet demonstracyjne podkreślanie potrzeby kontynuowania niemiecko-polskiego dialogu politycznego i społecznego⁵⁸.

Jak oceniał przedstawiciel DGB – Kristoffersen, w trakcie dyskusji zdołano poprawić atmosferę rozmów, a także ustalić pięć najważniejszych kwestii/prośb ważnych dla obu stron: po pierwsze, strona polska musiała zaakceptować rzeczywistość, jaką w RFN była struktura polityczna i jej program (chodziło w pierwszym rzędzie o chadecję i jej relacje z wypędzonymi), natomiast większość polityczna nie powinna w sposób

⁵² BAK, B 492/550, An den Vorsitzenden der SPD-Bundestagsfraktion, Herrn Dr. Hans-Jochen Vogel, MdB, Betr.: Vertretung der SPD-Bundestagsfraktion bei der Vorbereitung des deutsch-polnischen Forums, 2. November 1984.

⁵³ BAK, Der Direktor, 24. Oktober 1984.

⁵⁴ AdsD, Polkeh 204, Rudi Schmitt, Reise der Arbeitsgruppe Polen vom 11. bis 15. Juni 1984 nach Posen und Warschau, Bonn 25. Juni 1984.

⁵⁵ AMSZ, dep. IV, 39/87, w-10, Informacja dotycząca uzgodnień w sprawie odbycia Essen rozmów przygotowawczych do „Forum 1985”, Warszawa 22 października 1984.

⁵⁶ W grudniu 1984 r. Horst Teltschik tłumaczył Wojnie, dlaczego Kohl brał udział w imprezach wypędzonych: „Podstawowym powodem udziału kanclerza w imprezach ziomkowskich jest dążenie obecnego rządu, a Kohla osobiście, do rozładowania określonego radykalnego potencjału, jaki reprezentuje sobą ruch przesiedleńczy. Mają świadomość, iż cel ten można osiągnąć wyłącznie poprzez dialog i kontakty z tym ruchem, a nie poprzez jego izolację”. Wy tłumaczenie to zostało ocenione przez ambasadora PRL jako niewiarygodne. AMSZ, Dep. IV 39/87, w-10, Ambasada Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej w Republice Federalnej Niemiec, Towarzysz Dyrektor Eugeniusz Noworyta, Departament IV Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie, Kolonia 20 grudnia 1984.

⁵⁷ AMSZ, dep. IV, 39/87, w-10, Sprawozdanie z posiedzenia komitetów Koordynujących Forum Polska-RFN.

⁵⁸ AMSZ, dep. IV, 39/87, w-10, Notatka z posiedzenia tzw. Mini-Forum.

szczególny akcentować własnego stanowiska, a raczej opowiadać się za porozumieniem. Kolejnym ważnym punktem było stanowisko mediów wobec kwestii polsko-niemieckich. Rozważano możliwość wpływu na niego, na przykład za pośrednictwem listów czytelników. Poza tym uczestnicy spotkania zdecydowali, że wizyty obustronne będą dokładniej przygotowywane, a ustalenia ich dotyczące pozostaną kwestią poufną. Były to praktyczne ustalenia, mające ułatwić bezpośrednie kontakty i uniknąć eskalacji „niekorzystnych zjawisk” w relacjach dwustronnych. Spotkanie w Essen pozwoliło na wyartykułowanie wzajemnych pozycji w „zaufanej atmosferze”⁵⁹. Na podkreślenie z polskiego punktu widzenia zasługiwała postawa Beckera, który o „kwestii niemieckiej” mówił, że „«problem niemiecki» to sprawa wizji odległej przyszłości oraz konstrukcji prawnej, a nie kwestia praktyki politycznej”⁶⁰. W trakcie tego spotkania doszło do bardzo ważnej rozmowy Wojny z Teltschikiem, który przekazał słowa kanclerza, iż „nadeszła już pora” do szerszych kontaktów ministerialnych⁶¹. Dla strony polskiej był to wyraźny sygnał przekazany przez człowieka, któremu kanclerz powierzał delikatne misje i darzył całkowitym zaufaniem, do rozbudowy relacji polsko-zachodniemieckich⁶².

Ponieważ pierwsze spotkanie Komitetu po kryzysie z drugiej połowy 1984 roku zostało ocenione jako sukces, nic nie stało na przeszkodzie, aby kontynuować przygotowania do IV Forum. W Warszawie, 1-3 lutego 1985 roku, odbyły się kolejne konsultacje poszerzonych Komitetów Koordynujących Forum PRL-RFN, tzw. Mini-Forum (Kristoffersonowi udzielono wizy polskiej). Jego uczestnicy spotkali się z wicepremierem Rakowskim i ministrem spraw zagranicznych Olszowskim (w przeciwieństwie do spotkania z Rakowskim, który był osobiście zainteresowany współpracą w ramach Forum, spotkanie Olszowskiego nie wychodziło poza ramy oficjalnego spotkania wpisującego się w obowiązki ministra). W trakcie posiedzenia ustalono, że podczas Forum w Krakowie należało omówić następujące kwestie: sytuację polityczną na świecie i w Europie – a szczególnie kwestie zbrojeń; rozwój sytuacji wewnętrznej w RFN i PRL; stan i perspektywy stosunków bilateralnych w obszarze politycznym i ekonomicznym ze szczególnym uwzględnieniem współpracy naukowo-technicznej i joint ventures, a także stan i perspektywy rozwoju stosunków bilateralnych w obszarze kultury, w tym szeroko pojętej wymiany młodzieżowej, a także współpracy miast⁶³. Gestem dobrej woli strony polskiej była milcząca akceptacja dla działań Kristoffersena: odwiedzenia grobu Jerzego Popiełuszki i spotkania z Tadeuszem Mazowieckim, Bronisławem Geremekiem

⁵⁹ AdsD, DGB Archiv, Int. Abt. 24/9411, Sitzung des erweiterten Lenkungs Ausschuss Bundesrepublik Deutschland – Volksrepublik Polen am 10. Dezember 1984 in Essen. Protokoll der Sitzung, Vertraulich.

⁶⁰ AMSZ, Dep. IV, 39/87, w-10, Notatka z posiedzenia tzw. Mini-Forum.

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² AMSZ, Dep. IV 39/87, w-10, Notatka biograficzna Horst Teltschik [22 sierpnia 1985 r.].

⁶³ BAK, B 492/525, Sitzung des erweiterten Lenkungs Ausschusses des Forums Bundesrepublik Deutschland – Volksrepublik Polen am 2. Februar 1985 in Warschau, vertraulich.

i Janem Strzeleckim⁶⁴. Przyjęcie do wiadomości spotkania z doradcami Solidarności było ułatwione zapewnieniem o ewolucji postawy DGB w kierunku gotowości do praktycznego nawiązania współpracy DGB z nowymi związkami zawodowymi w Polsce, a także zapewnieniem, że będą „wygaszać swoje relacje z Solidarnością”⁶⁵.

Oceniając spotkanie w ramach Komitetu Koordynującego w MSZ, zauważono pozytywną ewolucję strony niemieckiej na rzecz porozumienia polsko-niemieckiego. Podstawę dobrej woli tworzył, jak podkreślali chadecy uczestniczący w Forum, list Kohla do Hupki z 23 stycznia 1985 roku⁶⁶ i odwołanie się Kanclerza do art. I. i IV. Układu z 1970 roku i zapewnienie o pełnym poszanowaniu integralności terytorialnej i wyrzeczeniu się wszelkich roszczeń terytorialnych⁶⁷. Dla polskiej racji stanu ważna była zapowiedź Beckera, że SPD będzie podejmowała kroki na rzecz dostosowania wewnętrznych regulacji prawnych w RFN do treści Układu z grudnia 1970 roku⁶⁸.

Przy okazji warszawskiego Mini-Forum doszło do spotkania prof. Kaisera z majorem Górnickim. Kaiser w rozmowie reprezentował nie tylko grupę niemiecką Forum, ale również bardzo wyraźnie nawiązywał do relacji SPD z Polską, między innymi podnosząc zasługi tej partii w normalizacji stosunków niemiecko-polskich⁶⁹. Przy okazji Kaiser określił trzy zasadnicze warunki, od których uzależnione było porozumienie niemiecko-polskie: ogólna poprawa relacji Wschód-Zachód; zgoda strony polskiej na kontynuowanie prac Forum jako głównej płaszczyzny dialogu polsko-niemieckiego i umiętności „dogadania się z CDU”. Co do pierwszej kwestii, Górnicki miał podejście sceptyczne, w punkcie drugim, jego zdaniem, nie było przeszkód w kontynuowaniu prac na Forum pod warunkiem, że wszyscy jego uczestnicy byli istotnie zainteresowani pracami na podstawie Układu z grudnia 1970 roku. Jeżeli chodziło o porozumienie się z CDU, to Górnicki chciał wiedzieć, jaką metodę „dogadania się” z Alfredem Dreggerem, przewodniczącym frakcji CDU/CSU w Bundestagu, lub Volkerem Rühem proponował Karl Kaiser. Odpowiedź Kaisera była nad wyraz prosta: „z Dreggerem rzeczywiście nie było o czym rozmawiać”. Natomiast Rühle był młody i szybko się uczył, poza tym „miał polityczną przyszłość”, przepowiadając mu zajęcie w przyszłości fotela ministerialnego (istotnie w latach 1992-1998 był ministrem obrony

⁶⁴ AdsD, K-P Schneider-Handakte, bez sygn., Internationale Abteilung, Erwin Kristoffersen, Treffen des Lenkungsasschusses für das Forum Bundesrepublik Deutschland / Volksrepublik Polen.

⁶⁵ AMSZ, dep. IV, 13/88, w-14, Notatka z „Mini-Forum”, D IV RFN – 22-4-1985.

⁶⁶ AdsD, Polkehr 148, Bundesrepublik Deutschland, Der Kanzler, an den Bundesvorsitzenden der Landsmannschaft Schlesien, Herrn Dr. Herbert Hupka, MdB, Haus Schlesien, Bonn, den 23. Januar 1985.

⁶⁷ AMSZ, dep. IV, 13/88, w-14, Notatka z „Mini-Forum”, D IV RFN – 22-4-1985.

⁶⁸ AMSZ, dep. IV, 13/88, w-14, Notatka w związku z posiedzeniem rozszerzonego komitetu koordynacyjnego „Forum PRL-RFN, D IV RFN – 22-4-1985”, Warszawa 2. lutego 1985.

⁶⁹ AMSZ, dep. IV, 13/88, w-14, Kierownik Zespołu Studiów przy Prezesie Rady Ministrów mgr Wiesław Górnicki, Notatka służbowa z rozmowy z prof. Karlem Kaiserem z Republiki Federalnej Niemiec, Warszawa 5 lutego 1985.

RFN, a w latach 1989-1992 Sekretarzem Generalnym CDU)⁷⁰. Prowadzenie rozmów Kaisera z Górnickim miało na celu dotarcie do „szczytu władzy”, czyli Jaruzelskiego, który już wcześniej wyrażał zainteresowanie pracami Forum. Również RFN zależało na kontynuacji prac przygotowawczych do Forum. Najprawdopodobniej koszty, jakie ponoszono w związku z zaognieniem relacji niemiecko-polskich, były w ocenie politycznej zbyt wysokie. Jako przykład można przytoczyć odwołanie wizyty Honeckera w RFN i znaczne ochłodzenie relacji Bonn–Moskwa, których jedną z przyczyn było odwołanie krakowskiego Forum.

Na dalsze złagodzenie stanowiska polskiego mogła mieć wpływ, podjęta z inicjatywy RFN, rozmowa Kohla z Jaruzelskim odbyta 13 marca 1985 roku w Moskwie. Dyskusja dotyczyła polskich zarzutów o rewizjonizm i rewanżyzm niemiecki. Kanclerz próbował bagatelizować zjawiska, nie tylko przekonując, że były one zjawiskami marginalnymi, mówiąc między innymi: „Jest tylko kilku ludzi, którzy mówią głupie rzeczy. Są zapewne tacy ludzie i w Polsce, ale to nie jest sprawa dla polityków, a raczej dla lekarzy”. „Przesiedleńcy nie są rewanżystami. Może jest kilku wariatów, ale młodzi nie myślą o przenoszeniu się na Wschód, kiedy miliony ludzi straciły ojczyznę, to są to jednak określone reminiscencje i resentymenty, które trzeba zniwelować”⁷¹. Kohl deklarował również, że on sam „nie był rewanżystą”⁷². Celem podjęcia dialogu Kohla z Jaruzelskim była chęć zniwelowania niekorzystnej opinii, jaka panowała o kanclerzu, a z której zdawano sobie sprawę w Bonn. Świadczyła o tym między innymi wypowiedź prof. Kaisera z lutego 1985 roku o niesprawiedliwej ocenie Kanclerza przez polityków polskich: „ocena Kohla, z jaką spotyka się w Warszawie, wydaje mu się przesadnie uproszczona. «Prawdą jest, że Kohl nie jest najwybitniejszym politykiem wszechczasów, ale nie jest on aż tak prymitywny jak uważacie»”⁷³.

Pomimo początkowych trudności zdołano przygotować, po pięcioletniej przerwie, IV Forum Polska Rzeczpospolita Ludowa-Republika Federalna, które odbyło się 21-24 listopada 1985 roku w Krakowie z niemal dziewięćdziesięcioma zaproszonymi gośćmi ze świata nauki, kultury i polityki⁷⁴. Nie udało się przekonać do udziału w nim Genschera, mimo starań ze strony prof. Kaisera. Poślanie do uczestników IV Forum

⁷⁰ *Ibidem*.

⁷¹ Kohl powiedział również, że: „zjednoczenie może nastąpić tylko na drodze pokojowej i w odległym dystansie czasowym.” AAN, KC PZPR 1114 (950/50), zapis z rozmowy I Sekretarza KC PZPR, Prezesa Rady Ministrów PRL tow. W. Jaruzelskiego z Kanclerzem Federalnym RFN H. Kohlem, 23 marca 1985.

⁷² AAN, KC PZPR 1114 (950/50), zapis z rozmowy I Sekretarza KC PZPR, Prezesa Rady Ministrów PRL tow. W. Jaruzelskiego z Kanclerzem Federalnym RFN H. Kohlem, 23 marca 1985.

⁷³ AMSZ, dep. IV, 13/88, w-14, Kierownik Zespołu Studiów przy Prezesie Rady Ministrów mgr Wiesław Górnicki, Notatka służbowa z rozmowy z prof. Karlem Kaiserem z Republiki Federalnej Niemiec, Warszawa 5 lutego 1985.

⁷⁴ H.-A. Jacobsen, *Signal der Hoffnung. Zum vierten deutsch-polnischen Forum in Krakau*, „General Anzeiger” 27.10.1985; *Nüchtern und Vorsichtig*, „FAZ”, 26.11.1985; *Jetzt Projekte der Zukunft anpacken*, „Bonner Rundschau”, 25.11.1985; *„Deutsche und Polen gemeinsam für Europa”* „FAZ” 25.11.1985.

przesłali prezydent RFN i premier PRL⁷⁵. Referaty wprowadzające wygłosili: Ryszard Wojna i Volker Rühle na temat bilansu piętnastu lat obowiązywania Układu normalizacyjnego: Stan i perspektywy rozwoju relacji bilateralnych; Jerzy Uziębło i Helmuth Becker – Rozwój sytuacji wewnętrznej w obu krajach; Bogumił Sujka i Karl Kaiser – Wpływ sytuacji na świecie i w Europie na polsko-niemieckie relacje bilateralne; Ryszard Karski i Martin Gruner – Stan i perspektywy dalszego rozwoju stosunków gospodarczych; Piotr Stefański i Hans-Adolf Jacobsen – Stan i perspektywy dalszego rozwoju bilateralnych stosunków społecznych i kulturalnych⁷⁶.

Po raz pierwszy zdecydowano się na ogłoszenie zaleceń Forum PRL-RFN, które wprawdzie nie były wiążące dla żadnej ze stron, ale wytyczały kierunek wzajemnych oczekiwań. Zalecenia dotyczyły spotkania prawników w celu określenia warunków przywrócenia obrotu prawnego, pomocy prawnej oraz rozwiązania wypłaty rent obywatelom polskim na podstawie umowy rentowej z 1976 roku; sprzyjania partnerstwu miast, wymianie kulturalnej, naukowej itp.; sporządzenia bilansu realizacji porozumień Komisji Podręcznikowej oraz kontynuowania przez nią pracy; odbycia w 1986 roku II Forum Młodzieży PRL-RFN. W sferze ekonomicznej zalecono skoncentrowanie wysiłku na aktywacji kooperacji średnich i małych przedsiębiorstw; wymianie doświadczeń z zakresu handlu, finansowania i organizacji kooperacji; zaproponowano również wzmoczenie współpracy gospodarczej między Szlezwikiem i Pomorzem. W ramach obrad Forum nie udało się dojść do porozumienia w sprawie upamiętnienia niemieckiego ruchu antyfaszystowskiego w Krzyżowej, sprawę odłożono do rozpatrzenia w Komitecie Koordynacyjnym.

Nieco zamieszania w trakcie trwania Forum wniosła postawa Gerharda Jahna z SPD, który miał zarzucić Ryszardowi Wojnie intencje prowokacyjne, gdy ten formułował zarzuty wobec „rewizjonistycznej doktryny prawnej RFN”⁷⁷. Stanowisko członka SPD (przyjęcie argumentacji chadeków) musiało rozczarować stronę polską. Od SPD oczekiwano jednoznacznej pozycji w tej kwestii, jeżeli nie zbieżnej ze stanowiskiem polskim, to przynajmniej je respektującej. Było wiadome, że Polska nie zaakceptuje niemieckich pozycji prawnych, które uważała za sprzeczne z Układem z 1970 roku⁷⁸. Postawa Jahna świadczyła o zróżnicowanym podejściu niektórych członków SPD do kwestii zarówno stanowiska prawnego, jak i Układu z 1970 roku, mimo wielokrotnego zapewnienia przewodniczącego SPD, że granice na Odrze i Nysie Łużyckiej uważał za „sprawę politycznie zamkniętą”. Nie był to jedyny problem z SPD. Profesor Kaiser informował 30 października 1984 roku w prywatnym i poufnym liście do

⁷⁵ AMSZ, dep. IV, 13/88, w-14, Ambasada Republiki Federalnej Niemiec, Informacja prasowa, 21 listopada 1985.

⁷⁶ BAK B, 492/525, IV Forum Bundesrepublik Deutschland – Volksrepublik Polen in Krakau vom 21-24 November 1985.

⁷⁷ AMSZ, dep. IV, 13/88, w-14, Ryszard Wojna, Sprawozdanie z IV Forum PRL-RFN.

⁷⁸ *Ibidem*, Sugestie do rozmów z grupą SPD uczestniczącą w Forum PRL-RFN.

Wojny, o „niektórych przyjaciółach partyjnych (SPD)”, którzy chcieliby zachować „niemiecko-polskie zrozumienie dla siebie” i nie przeszkadzały im napięcia z CDU czy rządem RFN⁷⁹. Oznaczało to przeniesienie konfrontacji z polityki wewnętrznej (walka polityczna między koalicją rządzącą i opozycją – na początku 1987 roku miały się odbyć wybory do Bundestagu) na płaszczyznę międzynarodową, co nie mogło być pozytywnie postrzegane przez osoby szczerze zainteresowane dojściem do konsensusu. Niezależnie od tego, strona polska oceniała postawę socjaldemokratów jako spokojną i podzielającą w zasadzie oceny polskie z równoczesnym podkreśleniem roli własnej partii w kształtowaniu pozytywnych relacji polsko-niemieckich⁸⁰. Niewątpliwą zasługą SPD był udział w Forum przedstawiciela DGB Kristoffersena. Zapewne nie doszłoby do jego spotkania w kuluarach Forum z Jerzym Uziębło reprezentującym OPZZ, gdyby nie naciski socjaldemokratów. Wprawdzie Kristoffersen wystąpił z obroną stanowiska DGB wobec Solidarności, to jednak, jak zauważono w Warszawie, planowano „prywatne wizyty” Kristoffersena w Warszawie i Uziębły w RFN⁸¹. Oceniając obrady Forum, strona polska podkreśliła jego pozytywny charakter. Przede wszystkim Komitet Koordynujący, spotykający się co pół roku, był kanałem bezpośrednich kontaktów z kręgami rządowymi RFN, na wzór bezpośredniego kanału SPD-PZPR w postaci grupy roboczej⁸². Z punktu widzenia ogólnych relacji polsko-niemieckich i relacji SPD z Polską to właśnie IV Forum miało znaczenie zasadnicze.

Po zakończeniu IV Forum, zgodnie z harmonogramem, doszło w czerwcu 1986 roku do ponownego spotkania w małym gronie. Rozmowy były wprawdzie trudne ale nie wywoływały zawitych sporów. Następne, piąte już Forum polsko-niemieckie, zaplanowano na późną wiosnę 1987 roku w Kilonii. W tamtym okresie delegacja RFN w sposób bardzo widoczny zabiegała o unikanie kwestii kontrowersyjnych i problemów otwartych, starając się o wypracowanie konsensusu⁸³.

Forum polsko-niemieckie odgrywało ważną rolę w kształtowaniu się stosunków polsko-zachodniemieckich, będąc płaszczyzną porozumienia i przygotowując do uzyskania konsensusu w relacjach dwustronnych. Było to istotne w momentach przełomowych, gdy wzajemne relacje musiały uwzględnić szerszy kontekst polityczny, np. w fazie planowania posiedzenia IV Forum PRL-RFN. Po wprowadzeniu stanu wojennego wszystkie tego typu inicjatywy zostały zamrożone. Po zakończeniu II pielgrzymki

⁷⁹ AMSZ, dep. IV, 39/87, w-10, Karl Kaiser, Herrn Ryszard Wojna, 30. Oktober 1984, persönlich, vertraulich. List przekazany został przez Selbmann, będącego w Warszawie, jako członek delegacji Vogla.

⁸⁰ AMSZ, dep. IV, 13/88, w-14, MSZ, Notatka Informacyjna, Warszawa, 2 listopada 1985.

⁸¹ *Ibidem*, Ryszard Wojna, Sprawozdanie z IV Forum PRL-RFN.

⁸² *Ibidem*.

⁸³ AMSZ, dep. IV, 32/90, w-6, Szyfrogram nr 2392/II/02260 z Kolonii, 11 maja 1987; M.G. Dönhoff, *Der Wind des Wanders aus dem Osten*, „Die Zeit”, 15.05.1987; H.-A. Jacobsen, *Fortschritte im Interesse Europas. 5. Forum der Bundesrepublik Deutschland und der Volksrepublik Polen in Kiel – Mai 1987*, „Das Parlament” 30.05.1987.

Jana Pawła II do Polski i pozytywnej jej ocenie nastąpił proces wychodzenia z izolacji dyplomatycznej, której efektem było między innymi wznowienie obrad Komitetu Koordynującego Forum. Był to pierwszy krok na drodze do wznowienia obrad Forum. Niewątpliwie zamierzenie to utrudniały problemy, do których należało zaliczyć szczególnie wrażliwość Polaków w obszarze dotyczącym jej granic, i niektóre wypowiedzi polityków zachodnioniemieckich związanych ze środowiskiem wypędzonych. Dzięki pracom Komitetu Koordynującego udało się wypracować płaszczyznę porozumienia, tak, aby IV Forum PRL-RFN mogło się odbyć.

Małgorzata Świder

WOKÓŁ PROBLEMU WZNOWIENIA OBRAD IV FORUM POLSKO-NIEMIECKIEGO W LISTOPADZIE 1985 ROKU

Streszczenie. Forum polsko-niemieckie powołane do życia w 1976 roku stało się płaszczyzną rozmów i konsultacji bilateralnych. Po wprowadzeniu stanu wojennego jego prace zawieszono. Z uwagi na znaczenie Forum podjęto, zarówno w PRL, jak i w RFN, wiele działań mających na celu zniwelowanie niekorzystnych wypowiedzi stojących na przeszkodzie przywróceniu jego prac. Dotyczyło to szczególnie wypowiedzi polityków chadeckich w sprawie granicy polsko-niemieckiej i mniejszości niemieckiej w Polsce czy braku zgody na udział w Forum przedstawicieli koncesjonowanych polskich związków zawodowych. Natomiast strona polska zgodziła się przede wszystkim na udział w pracach Forum polityków niemieckich związanych z kręgami wypędzonych, a także na włączenie do obrad przedstawicieli Kościoła katolickiego i środowiska opozycyjnego w Polsce. Przełomowe znaczenie miały obrady rozszerzonego Komitetu Koordynacyjnego Forum, które odbyły się w grudniu 1984 roku w Essen. Wznowienie w 1985 roku obrad IV Forum leżało w interesie zarówno Polski, jak i Niemiec Zachodnich, o czym świadczyły wypowiedzi czołowych polityków z obu państw.

Słowa kluczowe: stosunki polsko-niemieckie, polityka międzynarodowa po II wojnie światowej, stan wojenny w Polsce

AROUND THE PROBLEM OF RESUMING THE MEETINGS OF THE IVTH POLISH-GERMAN FORUM IN NOVEMBER 1985

Summary. The Polish-German Forum, which was instituted in 1976, became a platform of talks and bilateral consultations. Following the imposition of the Martial Law in Poland, its activity was suspended. Due to the significance of the Forum, a series of actions were undertaken both in the Polish People's Republic and the Federal Republic of Germany, with the aim to eliminate unfavorable opinions which were detrimental to resuming its works. That concerned especially Christian Democratic politicians' public utterances relating the issue of the Polish-German border and the German minority in Poland, or the lack of agreement for representatives of licensed Polish trade unions to participate in the Forum. The Polish party, on the other hand, agreed first of all to have German politicians who were connected with the circles of the Displaced included in the works of the Forum and also to accept the participation of representatives of the Catholic Church and the Opposition in Poland in the Forum's deliberations. Thus, the sessions of the broadened Forum Coordinating Committee, which were held in Essen in December 1984, were of the breakthrough character. Resuming the meetings of the IVth Forum in 1985 was of priority interest both to Poland and to Western Germany, which the opinions expressed by leading politicians in both countries testified to.

Keywords: Polish-German relationships, international politics after WWII, the martial law in Poland